

УДК 159.98(083.97)

СТРУКТУРА ГРУПОВОЇ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ ЯКОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ

Турубарова А.В.

І. Вступ

На сьогодні науковцями розроблено безліч різноманітних корекційно-розвивальних програм, що формують комунікативні якості школярів підліткового віку. Але здебільшого ці програми вирішують завдання з комунікативних проблем підлітків саме масових шкіл, а створення програм для учнів спеціальних шкіл потребує відповідного теоретико-прикладного багажу знань, що дасть змогу виявити психолого-педагогічні умови цілеспрямованого розвитку комунікативних якостей підлітків із фізичними вадами у вигляді корекційно-розвивальної програми.

Проаналізуємо деякі наукові підходи до особливостей та структури групової корекційної програми. Розвиток комунікативної культури особистості старшокласників, підвищення їх компетентності у спілкуванні один з одним, із учителями та батьками лежать в основі програми групових розвивальних занять Г. Кузахмедової [4, с. 54–55]. Основними завданнями групової роботи, на її думку, є створення умов для пошуку комунікативних ресурсів у міжособистісних стосунках, збагачення поведінкового репертуару, розширення уявлення індивіда про себе. Програма складається з трьох блоків: взаємодія старшокласників з дорослими, взаємодія старшокласників між собою та самопізнання внутрішнього світу старшокласників. На заняттях автор використовував такі форми та методи роботи, як рольова гра, дискусія, анкетування, імітаційна гра, інформування і метод аналізу конкретної ситуації.

Стосовно показань до застосування групової форми психокорекційної роботи з підлітками О. Істратова та Т. Ексакусто [3, с. 195] відзначають, що відповідна робота необхідна при порушеннях у сфері міжособистісних стосунків: зайва сором'язливість, скутість та невпевненість у спілкуванні тощо. Вони пропонують таку структуру тренінгу: орієнтовний етап, у ході якого відбувається емоційне об'єднання учасників групи; розвивальний етап, на якому вирішуються основні завдання тренінгу, та закріплювальний етап, метою якого є підвищення самоприйняття для укріплення самооцінки й актуалізації особистісних ресурсів [3, с. 202]. На думку авторів, при складанні групової психокорекційної програми проблеми в міжособистісних стосунках більш успішно вирішуються декількома методами, тобто програма має комбінований підхід.

Такими методами можуть бути ігротерапія, психогімнастика і тренінг.

Аналізуючи праці Л. Терлецької [10, с. 13], можна прийти до висновку, що етапами тренінгу партнерського спілкування є: відбір та комплектування груп, вступна бесіда про мету, завдання та хід тренінгу, створення працездатності, етап "лабілізації" (створення мотивації), етап навчання, етап цілісної дії та етап підсумків. Розглядаючи основи моделювання рольових ігор, автор зазначає: "Тренінг партнерського спілкування, зокрема його рольові ігри, надають учасникам можливість вийти за межі своїх життєвих сценаріїв та подивитися на себе у ситуаціях різних сценаріїв, що імітують поведінку інших людей" [10, с. 16]. Такої самої думки дотримуються А. Гірник та І. Шпалерчук [1, с. 21], які вказують на те, що мета тренінгу як форми проблемного навчання, полягає у набутті особистістю більш компетентного способу поведінки при виконанні певних соціальних ролей.

Ряд учених, які займаються проблемами спілкування, зокрема О. Бреус, В. Лабунська, Ю. Менджеричька, відзначає [5], що хоча більшість програм соціально-психологічного тренінгу спрямовано на поведінкову сферу спілкування, проте авторами розроблених та реалізованих програм активного соціально-психологічного навчання фіксуються факти комплексних особистісних змін учасників груп. До таких особистісних характеристик відносять підвищення відкритості, товариськості, розвиток комунікативних умінь та навичок, незалежності, рефлексії своєї та чужої поведінки, зниження рівня тривожності, підвищення адекватності самооцінки та ін. Також важливим моментом активного соціально-психологічного навчання є вивчення динаміки різних компонентів соціально-перцептивної сфери (уявлення, образи, стереотипи сприйняття).

Н. Пеньковська [8] у процесі групової та індивідуальної роботи з дітьми застосовує такі прийоми і методи: рольові ігри, що дають змогу створювати умови для формування нових, більш ефективних комунікативних навичок, узгоджувати свою поведінку з іншими учасниками взаємодії; психогімнастика, у процесі якої у дітей виникають м'язові відчуття та емоції, кожна дитина може навчитися їх розпізнавати і довільно регулювати. На нашу думку, особливо цей метод важливо використовувати при

роботі з дітьми з порушеннями та дефектами опорно-рухового апарату, адже для багатьох з них характерні підвищений тонус м'язів і нездатність довільно керувати власними рухами тіла. Використання дискусійних ігор у груповій роботі дає можливість виявляти різні погляди на певну проблему. Водночас групова дискусія є ефективним засобом розвитку таких важливих умінь, як здатність вислухати іншого, виробити власний погляд на проблему, аргументовано відстоювати свою думку і поважати інших. Ми вважаємо, що ці вміння потрібно розвивати підліткам із фізичними вадами в процесі комунікативної взаємодії.

Розглядаючи особливості та структуру групової корекційної програми в роботі з дітьми з особливими потребами, необхідно зазначити, що вона складається на основі загальних принципів побудови корекційних програм, але з урахуванням віку та специфіки захворювання дітей. Так, щодо структури програми І. Мамайчук [6, с. 139] виділяє чотири основні фази процесу групової психокорекції дітей із церебральним паралічем. Коротко розглянемо їх, адже вони безпосередньо стосуються нашого дослідження. Перша фаза – установлювальна, одним із завдань якої є формування позитивного налаштування на заняття, при цьому використовуються такі психотехнічні прийоми, як спонтанні та комунікативні ігри. Друга фаза – підготовча, завданнями якої є структурування групи, залучення дітей до активної і самостійної діяльності за допомогою сюжетно-рольових ігор та ігор драматизацій. Завданнями третьої – реконструктивної – фази є корекція неадекватних емоційних реакцій, навчання самостійному знаходженню потрібних форм емоційного реагування шляхом програвання дітьми конкретних життєвих проблемних ситуацій. Остання, четверта фаза – закріплювальна – відповідно, передбачає закріплення адекватних форм емоційного реагування на конфлікт, формування адекватного ставлення до себе та оточення за допомогою спеціальних сюжетно-рольових ігор, які пропонують самі діти, але за підтримки психолога.

О. Проскурняк [9, с. 25] у психокорекційній роботі з формування адекватних міжособистісних стосунків дітей з обмеженими можливостями у системі "учень – учень", "учень – вчитель", "учень – батько" пропонує соціально-психологічний тренінг, одним із етапів якого є розвиток компетентності у спілкуванні. Цей етап передбачає, по-перше, формування комунікативних навичок, що полягає в активізації комунікативного потенціалу, розвитку і вдосконаленні здібностей керувати власною поведінкою, індивідуальної системи відносин учасників як суб'єктів спілкування. По-друге, розвиток міжособистісних невербальних комунікацій, із завданнями активізації невербаль-

ного репертуару, його гармонізації, диференціації й відповідності соціокультурним нормам, вдосконалення вміння керувати невербальною поведінкою в комплексі міжособистісної взаємодії.

Отже, в основі структури вищенаведених програм лежать загальні принципи побудови корекційної програми з урахуванням особливостей психофізичного розвитку дітей та їх соціально-психологічних проблем.

II. Постановка завдання

Мета статті – виявити особливості розробки корекційно-розвивальної програми розвитку комунікативних якостей підлітків із порушеннями опорно-рухового апарату, проаналізувати процес формування на її основі у підлітків із дефектами та порушеннями опорно-рухового апарату комунікативних якостей особистості, а саме: експресивно-мовленнєвих, соціально-перцептивних та інструментальних.

Задля досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- виділити теоретико-методологічну основу психокорекційної програми розвитку комунікативних якостей підлітків із порушеннями опорно-рухового апарату;
- визначити структуру програми розвитку комунікативних якостей підлітків;
- виявити особливості програми розвитку комунікативних якостей підлітків із порушеннями опорно-рухового апарату.

III. Результати

Теоретико-методологічною основою розробки психокорекційної програми розвитку комунікативних якостей підлітків із порушеннями опорно-рухового апарату є соціально-психологічні та психологічні критерії характеристики суб'єктів ускладненого та неускладненого спілкування В. Лабунської. В її працях розглядаються суб'єктивні показники ускладненого спілкування відповідно до класичного уявлення про структурні компоненти спілкування. Автор зазначає [5], що суб'єкта ускладненого спілкування відрізняє, по-перше, низький рівень деяких соціально-перцептивних якостей (розуміння іншої людини, емпатії, ідентифікації, психологічної проникливості), що передбачає миттєве усвідомлення проблем у процесі міжособистісного спілкування та швидкий пошук їх вирішення; по-друге, стосовно інтерактивного боку спілкування, то він розкриває особливості стосунків партнерів один з одним (невизначність, довгі паузи в мовленні, застигла поза та невідповідність його експресивного репертуару мовленнєвій поведінці суб'єкта ускладненого спілкування); по-третє, комунікативний бік спілкування такого суб'єкта характеризується низьким потенціалом комунікативного впливу, невмінням обрати адекватну форму повідомлення, нездатність створити зворотний зв'язок тощо.

Також в основі нашої програми лежать деякі правила успішного тренінгу молдовського тренера-психолога М. Паскаль. Коротко передамо їх зміст [7, с. 10]:

1. Цілі тренінгу ясні та чіткі, з урахуванням можливих змін програми.
2. Ведучий тренінгу має бути динамічним.
3. Методичні засоби необхідно урізноманітнювати.
4. Потрібно створити особливе предметно-просторове середовище з використанням музики, світла, різних звуків.
5. Структура всіх занять циклу єдина, з дотриманням наступності між циклами.
6. Чергувати індивідуальні та групові форми роботи.
7. Потрібно вивчати, любити та поважати групову динаміку.
8. Використовувати принцип "предметних аналогій", адже учасникам іноді буває важко виразити свої почуття та думки.
9. Сформувати культуру зворотних зв'язків у підлітковій групі.
10. Пам'ятати про правила, що були прийняті на першому занятті.
11. Інструктувати учасників потрібно чітко та небагатослівно.

Необхідно зауважити, що особливого значення четверте правило набуває при роботі з підлітками з фізичними вадами, адже таке середовище створить умови для максимального розвитку сенсорної сфери особистості.

Визначаючи цілі кожного етапу програми, ми спиралися на погляди А. Грецова [2, с. 16], який виділив у тренінгах такі групи цілей:

1. Вивчення психологічних закономірностей, механізмів та способів міжособистісної взаємодії для створення основи ефективного й гармонічного спілкування з людьми.
2. Сприяння процесу особистісного розвитку, реалізації творчого потенціалу, досягненню оптимального рівня життєдіяльності й відчуття щастя та успіху.

3. Розвиток самосвідомості й самоодслідження учасників для корекції або попередження емоційних порушень на основі внутрішньоособистісних і поведінкових змін.

4. Дослідження психологічних проблем учасників групи й надання допомоги у їх вирішенні.

5. Поліпшення суб'єктивного самопочуття й зміцнення психічного здоров'я.

Також учений зазначає, що для тренінгів спілкування найбільш специфічна перша група цілей, а для тренінгів особистісного зростання – друга. Цілі з третьої-п'ятої груп є переважно психотерапевтичними та психопрофілактичними, найчастіше на тренінгах вони виступають у якості додаткових. У своєму дослідженні ми дотримуємося саме першої групи цілей.

При постановці завдань ми керувалися такими рекомендаціями А. Грецова:

1. Завдання мають відображати конкретні результати, досягнення яких планується в ході роботи, а не носити характер абстрактних міркувань або гасел.

2. Результати, досягнення яких намічено у завданнях, мають бути, по можливості, сформульовані в позитивних термінах, тобто розкривати те, чого потрібно досягти, а не те, чого треба уникнути.

3. Рішення поставлених завдань має бути адекватне сутності тренінгу як методу активного соціально-психологічного навчання.

4. Завдання повинні бути реалістичними, тобто досяжними в умовах тренінгу з обліком відведеного для занять часу.

5. Досягнення запланованих результатів має бути принципово перевірено.

Відповідно до зазначених теоретико-методологічних положень, нами була створена корекційна програма, спрямована на роботу з підлітками з порушеннями опорно-рухового апарату та їх найближчим оточенням (батьками і педагогами). Програма має таку структуру (див. табл.).

Таблиця

Структура корекційної програми розвитку комунікативних якостей підлітків із порушеннями опорно-рухового апарату

№ з/п	Етапи роботи	Мета	Завдання
Робота з підлітками			
1	Рефлексивний	Актуалізація власних потенційних комунікативних можливостей	<ul style="list-style-type: none"> – знайомство з групою та правилами роботи в ній; – усвідомлення елементів суб'єкт-суб'єктного ускладненого спілкування; – усвідомлення основних складових комунікативних навичок особистості; – актуалізація власних потенційних комунікативних можливостей
2	Розвивальний	Розвиток комунікативних навичок особистості	<ul style="list-style-type: none"> – розвиток експресивно-мовленнєвих якостей; – розвиток соціально-перцептивних особистісних якостей; – розвиток інструментальних якостей

Продовження табл.

№ з/п	Етапи роботи	Мета	Завдання
3	Закріплювальний	Модельювання комунікативних навичок в актуальних соціальних для підлітків умовах	<ul style="list-style-type: none"> – розвиток комунікативних якостей в умовах навчальної діяльності; – розвиток комунікативних якостей в сімейних умовах; – розвиток комунікативних якостей в позашкільних умовах
Робота з педагогами та батьками			
4	Просвітницький	Розвиток психологічного просвітництва	<ul style="list-style-type: none"> – набуття знань з вікових особливостей розвитку підлітків із фізичними вадами; – набуття знань з комунікативних навичок особистості; – набуття знань з міжособистісної взаємодії підлітків із фізичними вадами

Коротко зупинимося на характеристиці кожного з етапів корекційно-розвивальної програми. Перший етап роботи з підлітками передбачає актуалізацію власних потенційних комунікативних можливостей, які лежать в основі розвитку особистості підліткового віку. Під актуалізацією мається на увазі усвідомлення ролі експресивно-мовленневих, соціально-перцептивних та інструментальних якостей комунікативних навичок особистості, усвідомлення власних індивідуальних комунікативних навичок. Основними завданнями цього етапу є:

1. Знайомство з групою – завдання передбачає знайомство з принципами і правилами роботи в групі, з метою роботи тренінгової групи та кожного учасника, представлення учасниками себе групі, формування групи як єдиного цілого, створення у членів групи позитивного настрою на занятті.

2. Усвідомлення різних елементів суб'єкт-суб'єктного особистісного ускладненого спілкування, які зрештою об'єктивуються в різні форми вербального та невербального спілкування.

3. Усвідомлення ролі експресивно-мовленневих, соціально-перцептивних та інструментальних якостей як складових комунікативних навичок особистості в процесі ефективної міжособистісної взаємодії.

4. Актуалізація власних потенційних комунікативних можливостей, які проявляються в основних потребах: потреба в афіліації, контролі та прийнятті. Потреба в афіліації виражається в бажанні належати якій-небудь групі та реалізується у здатності проявляти інтерес до інших на задовільному рівні та викликати відповідний інтерес у інших до себе на такому самому рівні. Потреба в контролі виражається у прагненні до встановлення та підтримання задовільних стосунків у сфері влади і впливу, реалізується у здатності проявляти повагу щодо інших на задовільному рівні. Потреба в прийнятті виявляється в поведінці, пов'язаній зі встановленням задовільних стосунків щодо емоційної привабливості та

реалізується у здатності викликати симпатію до себе та симпатизувати іншим.

На заняттях цього етапу виконувався та розігрувався й аналізувався ряд ситуацій (наприклад, серія вправ, спрямованих на згуртування членів групи, серія вправ, які розвивають позитивний емоційний фон групи, серія занять на формування інтересу та мотивації відвідування занять, серія вправ зі встановлення взаємної довіри та вміння координувати спільні дії, серія занять з формування уявлення про спілкування як психічне явище, серія занять, які актуалізують власні потенційні комунікативні можливості).

Другий етап роботи передбачає розвиток комунікативних навичок особистості, які в нашому дослідженні представлені у вигляді експресивно-мовленневих, соціально-перцептивних та інструментальних якостей особистості. Завданнями цього етапу є:

1. Розвиток експресивно-мовленневих якостей, які розкривають наявність і характер вербальних та невербальних проявів (наприклад, візуальний контакт, експресія обличчя, проксемика, такесика та ін.).

2. Розвиток соціально-перцептивних особистісних якостей, які розкривають оцінку почуттів та настрою партнера, співвідношення дій і вчинків партнера з його особистісними якостями тощо.

3. Розвиток інструментальних якостей, які розкривають вміння та навички партнерів щодо організації взаємодії (наприклад, невміння партнера часно вийти із спілкування, аргументувати свої зауваження та побажання, прагнення зайняти в спілкуванні головну позицію, робити висновки про партнера на основі його зовнішності, ставлення партнерів один до одного, а також уявлення про такі характеристики спілкування, як кількість партнерів, їх вік, стать, соціальний статус та ін.).

На заняттях цього етапу виконувався, розігрувався й аналізувався ряд ситуацій (наприклад, серія вправ, спрямованих на розвиток навичок вербальної та невербальної комунікації, експресивності, серія вправ зі встановлення співвідношення дій і

вчинків партнера з його особистісними якостями, серія занять про зворотний зв'язок у спілкуванні, серія вправ з оцінювання почуттів та настрою партнера, вправи на вміння аргументувати свої зауваження і побажання в процесі взаємодії, серія вправ, які формують ставлення партнерів один до одного, серія занять, які розкривають просторово-часові характеристики спілкування).

Третій етап роботи передбачає моделювання комунікативних навичок в актуальних для підлітків соціальних умовах. Завданнями цього етапу є:

1. Розвиток комунікативних якостей в умовах навчальної діяльності.

2. Розвиток комунікативних якостей у сімейних умовах.

3. Розвиток комунікативних якостей у позашкільних умовах (виховні заходи розважально-масового характеру).

Цей етап закріплює набуті навички шляхом програвання підлітками проблемних ситуацій міжособистісного спілкування у природних для них умовах життєдіяльності – школа, сім'я та неформальні групи однолітків; і завершується саморефлексією, груповим обговоренням та підведенням підсумків роботи групи. Основною умовою підведення підсумків у цій програмі є висловлювання учасниками тільки власного погляду і тільки про свої власні результати, що дає змогу усвідомити власну відповідальність за результати своєї роботи в групі.

На заняттях цього етапу виконувався, розігрувався й аналізувався ряд ситуацій (наприклад, серія ситуацій, спрямованих на формування навичок соціальної спостережливості, серія ситуацій щодо закріплення навичок вербальної та невербальної взаємодії, серія ситуацій із закріплення вміння аргументувати свої зауваження та побажання в процесі міжособистісної взаємодії).

Четвертий етап передбачає роботу з педагогами та батьками підлітків із порушеннями опорно-рухового апарату. Основними завданнями цього етапу є:

1. Набуття знань із вікових особливостей розвитку підлітків з фізичними вадами.

2. Набуття знань із комунікативних навичок особистості.

3. Набуття знань із міжособистісної взаємодії підлітків із порушеннями опорно-рухового апарату.

Знання подаються у вигляді лекційного матеріалу, евристичних бесід, аналізу проблемних ситуацій міжособистісного спілкування.

На заняттях цього етапу виконувався й аналізувався ряд ситуацій (наприклад, лекції на теми "Особливості психофізичного розвитку підлітка з порушеннями опорно-рухового апарату", "Особливості розвитку комунікативних якостей", "Міжособистісне спілкування підлітків та його вплив на розвиток особистості", серія евристичних бесід на теми "Проблеми підліткового віку", "Комунікативний потенціал підлітка з пору-

шеннями опорно-рухового апарату", "Формування мовленнєвої культури підлітка", серія занять, присвячених аналізу проблемних ситуацій міжособистісного спілкування підлітків із порушеннями опорно-рухового апарату в системах "підліток – батьки", "підліток – вчитель", "підліток – однолітки").

IV. Висновки

Особливостями психокорекційної програми розвитку комунікативних якостей підлітків із порушеннями опорно-рухового апарату є: по-перше, теоретико-методологічне підґрунтя програми, яке становлять соціально-психологічні та психологічні критерії характеристики суб'єктів ускладненого та неускладненого спілкування В. Лабунської; по-друге, спрямованість програми на розвиток таких комунікативних якостей особистості, як експресивно-мовленнєві, соціально-перцептивні та інструментальні; по-третє, один з етапів програми покликаний розвивати комунікативні якості особистості в актуальних соціальних для підлітків із порушеннями опорно-рухового апарату умовах, що дасть змогу закріпити набуті комунікативні навички в реальних життєвих ситуаціях.

Перспективи подальших розвідок полягають в аналізі ефективності проведення корекційної програми розвитку комунікативних якостей підлітків із порушеннями опорно-рухового апарату.

Література

1. Гірник А.М. Тренінг комунікативних умінь : метод. матеріали / А.М. Гірник, І.Н. Шпалерчук // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 1. – С. 21–24.
2. Грецов А.Г. Тренінг общения для подростков / А.Г. Грецов. – СПб. : Питер, 2007. – 160 с.
3. Истратова О.Н. Справочник по групповой психокоррекции / О.Н. Истратова, Т.В. Эксакусто. – 2-е изд. – Ростов н/Д : Феникс, 2008. – 443 с.
4. Кузахмедова Г.В. Становление межличностных отношений старшеклассников со сверстниками и взрослыми: уроки самопознания и сотрудничества / Г.В. Кузахмедова // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. – 2006. – № 2. – С. 53–56.
5. Лабунская В.А. Психологический портрет субъекта затрудненного общения / В.А. Лабунская // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – № 5. – С. 14–21.
6. Мамайчук И.И. Психологическая помощь детям с проблемами в развитии / И.И. Мамайчук. – СПб. : Речь, 2006. – 224 с.
7. Паскаль М. Тренінг як форма групової роботи / М. Паскаль // Шкільний світ. – 2007. – № 23–24. – С. 3–50.
8. Пеньковська Н.М. Групова психокорекція у роботі з молодшими школярами / Н.М. Пеньковська // Практична психо-

- логія та соціальна робота. – 2006. – № 10. – С. 60–72.
9. Проскурняк О. Соціально-психологічний тренінг як засіб соціальної адаптації учнів з обмеженими можливостями / О. Проскурняк // Дефектологія. – 2003. – № 3. – С. 23–27.
10. Терлецька Л. Основи моделювання рольових ігор у тренінгу партнерського спілкування : практикум / Л. Терлецька // Психолог. – 2003. – № 37 (85). – С. 9–16.

Турубарова А.В. Структура групової психокорекційної програми розвитку комунікативних якостей підлітків із порушеннями опорно-рухового апарату

Анотація. Статтю присвячено проблемі дослідження особливостей групової психокорекційної програми розвитку комунікативних якостей підлітків із порушеннями опорно-рухового апарату.

Ключові слова: *групова психокорекційна робота, структура програми, підлітки із порушеннями опорно-рухового апарату, комунікативні якості.*

Турубарова А.В. Структура групповой психокоррекционной программы развития коммуникативных качеств подростков с нарушениями опорно-двигательного аппарата

Аннотация. Статья посвящена проблеме исследования особенностей групповой психокоррекционной программы развития коммуникативных качеств подростков с нарушениями опорно-двигательного аппарата.

Ключевые слова: *групповая психокоррекционная работа, структура программы, подростки с нарушениями опорно-двигательного аппарата, коммуникативные качества.*

Turubarova A.V. Structure of group psychological correction program for the development of communicative experience of teens with locomotorium disturbances

Annotation. The article is devoted to the problem of the peculiarities research of group psychocorrection programme of the communicative qualities development of teenagers with locomotive system disorder.

Key words: *group psychocorrection work, programme structure, teenagers with locomotive system disorder, communicative qualities.*